

DoK»stim bilan shahar oK»rtasidagi maydonga kirib borganimizda, ular ator tizilib oK»tirishardi. Tanalari yara-chaqadan gPuzargan, azbaroyi ogK»riq va azobdan dPuyarli shilini b tushgan Pulkalaridagi yairga quyosh shu'lalari tushganda yaltirab kPutar, oyoqlarini oldinga choK»zgancha turishga ham madorlari kPulmay zabun boK»lib oK»tirishardi. TPukin tomosha koK»rishni istovchi ertayu kPuch maydondan kPutmay ularning faryod va figK»onga toK»la holatini zPurikkuncha tamosha qilishar, hatto tunlari ham bu Pirda xohlagancha tomoshabin topilar edi. Azobga mahkumlar isqirt vva uvada kiyimlariga oK»ralgancha bir muddat mizgK»ib olishar, soK»ng yana uqubatli hunarlarini boshlashardi. FigK»onlar qanchalik mudhish, hasratomuz chiqmasin, bunga hPuch kim eB TMtibor ham bPurmas, aksincha, bir nPucha figK»on ichidan kim koK»proq oh-voh qilayotibdi, kimning tovushi baland, kimniki zoK»raki-yu kimniki samimiy dPuya bahslashardilar. Mabodo birontasi figK»on qilishdan toK»xtab qolsa, xuddi aybdordPuk, yaralar bPuhad azob bPurayotgan shPuriklariga hasad aralash koK»z tashlar va nazoratchilarni imlardi; nazoratchi qoK»lida qamchi bilan Pütib kPular va koK»kara boshlagan yaralar ustidan savalashga tushardi. Agar bu ham kor qilmasa, katta naalli etigi bilan tananing toK»gK»ri kPulgan Pürini toptay boshlardi. Nazoratchilar azob bPurishning xilma-xil usullarini qoK»llar edilar; ular oK»z ishlarining aytish mumkinki, ustasi faranglari edi. Ammo nazoratchilarning ogK»riq qoK»zgK»atishdagi tajribalari qanchalik oshayotgan boK»lsa, maydondagilarning qoniqmasliklari ham shunchalik kuchayib borardi. Ayrimlar bosh nazoratchi kPulgan usullarning tPuz eskirib, tanaga kor qilmay qolayotganidan shikoyat qilishardi. Boshliqdan tanbPuh eshitgan nazoratchilar biroz kPungashib olgach, vajoatli qiyofada yana mahkumlar oldida paydo boK»lishar va avval oyoqlarining, soK»ng qoK»llarining barmoqlarini birma-bir, boK»gK»inma-boK»gK»in sindira boshlashardi: ogK»riq qoK»zgK»atish mumkin boK»lgan barcha usullarni qoK»llashga ruxsat bPurilgandi; nazoratchilar avval mahkumlarni etlari shilinguncha savalab chiqishar, kPuyin yaralar ustiga tuz sPupishardi. Bu faqat boshlangK»ich bosqich edi. Bora-bora tuz ham tanadan ogK»riq qoK»zgK»atmay qoK»yardi, shundan soK»nggina nazoratchilar boshla ab TMzolarga ogK»riq qoK»zgK»atish taraddudiga tushardilar.

BarmogK»i singan mahkum oK»kirib yuborar, yuzida azobli ifoda paydo boK»lib, koK»zidan yosh chiib kPutardi, ammo qisib olgan lablariga baayni zulmat ichida yonib turgan shamDPuk bir zaif tabassum qalqib chiardi, ogK»riq kuchaygan sayin bu tabassum butun yuzni egallab olardi. Kimning bzida azob oK»rmda toK»liq tabassum paydo boK»lsa, tamoshabinlar oK»shani koK»rsatib, qiyqirishardi. Bu ularning olqishi edi. Mahkumlarning yuziga bulutlar ostidan chiqib kPulayotgan uyosh kabi tabassum yoyila borar, bundan zavqlangan nazoratchilar ularning barmoqlarini shart-shurt sindira boshlashar edi. Garchi olomon qiyqirib turgan boK»lsa hamki, barmoqlarning sinishi butun maydonga eshitilar edi. Yuzida tabassum balqigan mahkum shu holda koK»zini yumgancha uzoq jilmayib yotardi - ayni shu soniya uning mastu mustarlik pallasi edi. Unga hPuch narsa ogK»riq lazzatchalik farogK»at baxsh eta olmasdi; yoyilib kPutgan lablarini, milkaridan oqib tushayotgan yoshlarni, isqirt, yuviqsiz va qarovsiz yuziga istara baxsh etgan tabassumni va uning jangda gK»olib chiqib, uxlab yotgan qadim pahlavondPuk baxtiyor qiyofasini koK»rib u aynan shu lahzani hPuch qaysi jannatga almashtirmaydi uni hPuch qaysi paygK»ambar, hPuch qaysi muqaddas kitob bu lazzatdan mahrum etolmaydi dPub oK»ylardingiz, zPuro, uning ayni shu lahzadagi saodatmand qiyofasini hPuch narsa bilan ifodalab ham boK»lmasdi. Shu sababli ular atrofida hamisha tomoshabinlar qiyqirib turishar, mahkumlar esa, bir--biridan oK»tkazib oK»z san'atlarini namoyish etish uchun nazoratchilarni oK»zlariga koK»proq azob bPurishga chorlashardi. Nazoratchi endi uning tizzasi ustida sakrar va yuzi aralash qamchi tushirardi. Suyak qarsillab kPutardi; mahkum esa saodatnavish jilmayar, yorilib kPutgan lab va burundan oqayotgan qon uning tabassumiga zarracha boK»lsin gard yuqtira olmas, aksincha, mahkum azobu ogK»riqdan farogK»atlanib turgan shu soniyada yana ham salobatli va ilohiy tuyulardi.

- San'at, bu san'at, - dPub baqirishardi olomon mahkumning yuzini koK»rsatib.

- Qoyil qilishayapti, - chiyillardi orqadagilar ham. - Bunaqasi kamdan--kam uchraydi.

OgK»riq san'ati ham san'atga xos barcha sifatlarga ega edi, hatto ulardan mukammalroq ham edi; uning har bir harakati, holati, ovozi, ijrosi, manzarasi shunday izchil tartibga ega ediki, biri ikkinchisiz sodir boK»lmasdi va eng ulkan rassomlar ham eng ulugK» asari ustida mahkumlar kabi zavqlangan, lazzatlangan emas va ular ham bu manzarani chizishga ojiz qoldirdilar. OgK»riq va ogK»riq paydo qilishning turi, usullari shunchalik xilma-xil ediki, bu sohada har qanday san'at turi bilan bahs boylasha olardi, binobarin, bu san'atdan ham boshqa san'at turlari kabi mahkumlik mavjud va buning ham oK»z tomoshabinlari bor edi. B«OgK»riq lazzati - eng oliy lazzat, - dPub yozishardi mahkumlar bilan qilgan suhbatlarda, - bu lazzatni faqat ogK»riqqa mahkum boK»lgach sPuzish mumkinB». Bu san'atning boshqa san'atlardan farqi shuki, unga mahkum etilgan umr boK»yi uning shaydosi boK»lib qolar, undan hPuch qachon qutilib kPuta olmasdi. Tashlab kPutganlar saldan soK»ng yana aytib kPulishardi. Chunki ogK»riq lazzatidan tab TMtigan, koK»chasi bir marta oK»tgan kishi usiz yashay olmasligini anglardi. OgK»riq mahkumlar uchun saodat edi. Mahkumlar qanchalik azob chPukishsa, shunchalik zavqlanishar va ogK»riq lazzatiga har mahal tashna turishar, ogK»riq humor qilib, tanalarini oK»zlari ham yulib--yalqab tashlashardi. Ular ogK»riq uchun tugK»ilgan, ogK»riq va azobning oliy maqomiga Pütishgan edilar - ularni ogK»riq va azobdan boshqa holatda tasavvur qilib boK»lmasdi. Azob san'at asari yaratishning eng qulay vositasi ekanligini mahkumlar ham, nazoratchilar ham his qilishar, shu sababli nazoratchilar ogK»riq va azob bPurishni oK»zlarining burchlari dPuya hisoblardilar.

GazPütalar har kuni mahkumlarning yangi-yangi muvaffaqiyatlar toK»gK»risida sahifa-sahifa maqola, xabarlar bPurishar, tomoshabinlar esa ertaga mahkumlar bilan boK»ladigan yangi tomoshani orziqib kutgan tashna tong otirishar, sal boK»sh vaqt topilsa, maydonga qarab chopishardi. Ular san'at shaydolariga, san'atdan zavq olishning xumorparastlariga aylangandilar. San'at va san'atkorlarga bunday sadoqatli ixlosmandlikni boshqa joyda topish mushkul edi. Shu sababli nazoratchilar ham maydondagilarni oK»z muxlisleri bilan bPuhad fahrlanishar, maydonda odam qancha koK»p boK»lsa, ularning harakatlari ham, nagK»malari ham shuncha san'atkorona tus olardi. OgK»riq tufayli kPuladigan lazzatdan oK»zga oliyroq farogK»at yoK»q edi; yara-chaqa toshgan tanalar, isqirt va uvada kiyimlar ham bu manzarani xiralashtirolmas, azob-uqubat chPukavPurib, murdaniki kabi qonsiz va ifodasiz yuzlar naq xulyo oftobi yoritib turgan, faqat taxayulgina yaratish mumkin boK»lgan xayoliy qiyofalarga oK»xshab kPutardi. Faqat san'at asari yaratayotgandagina yuz shunday ulugK»vor holatga kirishi mumkin.

Biz shaharning qaysi burchagiga bormaylik, moK»'jizaviy san'atkorlikka va uni olqishlayotgan muxlislar olomoniga duch kPulardik. Ayrim muxlislar

OK»zlarining san'at fidoyisi ekanligini koK»rsati uchun nazoratchilar safiga kPulib qoK»shilar va ulugK» san'at namunasi yaratishda oK»z hissalarini qoK»shishni

istashardi; ular san'atga fidoyiliklari tufayli ham mahkumlarni koK»proq azoblash kPurak, shunda ular yana ulugK»roq asarlar yaratadilar dPuyishar va nazoratchi sifatida mahkumga tashlanib, uni bir pasda ogK»iz-burnini qonga boK»yar, tuzni shusiz ham halvirab qolgan yaralar ustiga sPupardi. Fidoyilar gazPütalarda bu san'atning ravnaq topishi haqida bahs, munozaralar

uyushtirishardi. B«Insonni xoK»rlash mumkin emas, - dP«ub yozishardi ular munozaralarda, - inson faqat ulugK»lanishi kP«urak. Chunki u ulugK» narsalar yaratishga qodirdirB». KP«uyingi oylarda ogK»riq san'ati bilan shuullanuvchi tadqiqotchilar ham paydo boK»lgandi. Ular bu san'at inson yaratgan eng ulugK» san'atlardan biri ekanligini eB«T«tirof etishar, ammo bu san'at tafakkur mahsulimi yoki tana dP«ugan masala yuzasidan hP«uch kP«ulisha olmasdilar. Har birining oK»ziga xos dalil va isbotlari bor edi. Bu munozaraga shahar ahli ham qoK»shilgach, taraflar janjali yana ham avj oldi. B«Bu tafakkur masuli, yoK»qsa, ular tananing bu qadar azobiga dosh bP«urolmasdi. Faqat tafakkur shunday ulugK» san'at yarata oladiB», - dP«uya bahslashardilar tafakkurchilar. B«YOK», bu san'at faqat tananiki. Uning yangiligi ham shunda. Insonning jismoniy imkoniyati chP«uksizdirB», dP«ub ularning fikrini rad qilardi boshqalari. Bahs--munozaralar shunchalik vaj oldiki, oqibat sal boK»lmasa, ikki oK»rtada janjal chiqib kP«utayozdi. Shahar rahbarlari aralashuvi bilan ikki tomon yarashdi va endi ular B«Bu insondagi jismoniy va tafakkur quvvatining mahsulib», dP«ugan yakdil toK»xtamga kP«uldilar. Shunday kunlarda gazP«utalarda ToK»rtinchi mahkum haqida shov-shuv boshlandi. Uning azob-uqubatga bP«unihoya qobiliyatli ekanligi, san'ati ham oK»zining nafis va goK»zalligi bilan ajralib turishi haqida yozishardi, darvoqP«, uni nafosat olamining soK»nmas guliga qiyoslashar edi. ToK»rtinchi mahkum - u markaziy maydondagi mahkumlar ichida edi - qotmadan kP«ulgan, uzunboK»y, qiltiriq va yuzida doim tabassum balqib turadigan yigit edi. U mahkumlar ichida oK»zining dardga chidamliligi bilan ajralib turar, barmoqlari sindirilayotganda yoki ogK»riq butun tanasini qaltirab yuborganda u xuddi mav«T«shuqasiga tabassum qilayotganday jilmayib qoK»yar, soK»ng yana ham nazokatliroq qilib nazoratchiga minnaddorona bosh irgK»ardi. Nazoratchilar ham unga shunday munosabatda boK»lishga intilishar, uchi oK»tkir, maxsus sanchqisini goK»yo tosh yoK»nayotgan haykaltaroshday tanaga ishtiyoq bilan sanchar, soK»ng oK»sha toshga bu goK»zal san'atning namunasi boK»lgan oK»ziga xos naqsh solib chiqishardi. Nazoratchilarning toK»rtinchiga eB«T«tibor va hurmati zoK»rligidan hafsala bilan azob bP«urishayotgani koK»rinib turardi. Vaholanki, ularga ogK»riq qoK»zgK»atish uchun xohlaganicha qoK»pollik qilish huquqi bP«urilgandi. ToK»rtinchi oyoqlarining suyagi sindirilayotganda ham tabassum qilishni tark etmadi: goK»yo u bu ogK»riqlarni nazariga ilmayotganday edi; ogK»riq yuzini bir zum koK»kartirib yuborsa ham u bir nP«ucha soniyada oK»zini tutib olar va xumor qilib tamaki tutatayotganday ogK»riqning tanasiga singayotganidan lazzatlanib, labining bir chP«utida jilmayganicha magK»rur va sharaflilifozda turardi. Uning shu turishiyog oK»zi bir san'at asari edi; uning yuzida bP«uhad azob-uqubat aks etgan, qiyofasi yaqinda irgK»in-barot tugagan va hamma narsa vayron qilingan maydonni eslatardi. Bu yuzida haqorat va xoK»rlikdan, musibat va almdan asar ham yoK»q, labining chP«utidagi tabassum esa, hayotining qorongK»u koK»chalarida qolib kP«utgan, oK»sha olis dorilamon kunlarning bir siniq parchasi, oK»zini tomosha qilayotgan, olqishlayotgan olamon oldiga kiyib chiqqan niqobi edi, ana shu tabassumgina uni maydondagilar ichida ulugK»vor va magK»rur koK»rsatib turardi. U oK»zining ozurdaligi bilan mP«unga juda yoqib qolgandi, darvoqP«, biz maydonma-maydon yugurishni bas qilib, endi faqat toK»rtinchi turgan maydonga borar, kP«uchgacha oK»sha P«urda qolib kP«utardik; toK»rtinchining xuddi may toK»latilgan qadah kabi ogK»riq toK»la yuzini koK»rganda kunlar qanday kP«uch boK»lganini ham bilmay qolardik. ToK»rtinchi gK»aroyib sabr-toqati va nazokati bilan hammani hayratga solgan edi. Uning gK»olib tabassumini koK»rganda azbaroyi zavqlanganimizdan uni gK»ajib tashlagudP«uk qudrat sP«uzardik oK»zimizda. Uni gK»ajiganda ham shunday gK»ajish kP«urakki, u tilka-pora etilayotgandagi ogK»riqdan yana ham buyuklashsin va bu buyuk ogK»riq insoniyatning abadul-abad turadigan san'at asariga aylansin, zP«uro, toK»rtinchi abadiylik qadar buyuk asar yaratishga qodirdir, dP«urdim doK»stimga. MP«un aynan shu toK»rtinchi mahkum tufayli doK»stim bilan qattiq tortishib qolgandim. - U bir olifta - dP«urdi u, - oK»zi hozir toK»kilib tushaman dP«uyapdiy dagK»dagK»asini qarang, nuqul madorsiz qomatini tutaman dP«ub chiranadi. Undan koK»ra mP«unga narigi maydondagi burniga xalqa oK»rnatilgani koK»proq yoqadi. Xalqaga qoK»shib burnini qancha burasang ham jilmayib turavP«uradi. MP«un toK»rtinchini qanchalik maqtamayin doK»stim oK»z soK»zida turib oldi. Biz garchi oK»zimizni fidoyi dP«ub hisoblamasak ham talabalik davrimizda koK»proq narsalarni koK»rib qolaylik dP«ub, maydonga har kuni kP«ulardik va ularning mahorati koK»rib biz ham olomon ichida turib olqishlardik. KP«uyingi kunlarda sinov boshlanib, biz maydonga borolmay qolgan boK»lsak-da, doK»stim bilan butun sinov muddati tugaguncha - uch haftacha toK»rtinchi haqida tortishib yurdik. Biz toK»gK»ri kP«ulgan P«urda - xoh dahliz, xoh xonada boK»lsin bahsga kirishib kP«utardik. - Uning ichkarisi mustahkam, - dP«urdim mP«un, - gap tanada emas, u oK»zini mustahkam ushlab turishga qudratni oK»sha ichkaridan olayпти. DoK»stim uni nuqul olifta dP«urdi. Unga toK»rtinchining tabassumi yoqmasdi. - Hammasi zoK»raki, - dP«urdi u, - kulgusi masxara qilaytganga oK»xshab chiqadi. Bir fikrga kP«ulolmasak ham biz sinov tugashi bilan maydonga qarab yugurdik. U P«urda olomon yana ham gavjumlashgandi. San'at asariga shunchalik ixlosmand odamlar koK»pligidan biz faxrlanib qoK»yardik. DoK»stim san'atni sP«uvgan xalq - buyuk xalq dP«ub isbotlashga harakat qilardi va shu sababli maydondagi muxlislarni koK»rganda bP«uhad quvonib kP«utardi. Shahar toK»rtinchining yangi moK»'jizalarini hazm qilib ulgurmasdi. U KP«uyingi kunlarning shubhasiz, yagona qahramoniga aylandi. Maydonga borganimizda biz yana bir yangi gap eshitdik: toK»rtinchi oK»zining yuragini sugK»urib olishga ruxsat bP«uribdi. Bunday gK»aroyib tomosha hali mahkumlar ichida sodir boK»lmagandi. MP«un biroz P«ungil tortdim. DoK»stim bilan bahsimiz shu bilan nihoyasiga P«utgandi. Bu gapni eshitgach, doK»stim biroz ishonqiramay turdiyu, soK»ng indamay qoK»ya qoldi. Sukuti mP«uning gK»alabamdan darak bP«urardi. Shu sababli biz toK»rtinchining yangi-yangi moK»'jizalarini koK»rish uchun maydonga qarab yoK»l olardik. ToK»rtinchining yuragi kP«usib olinadigan kuni maydon tomoshabinlarga toK»lib kP«utdi. Ular toK»rtinchiga oK»z muhabbatlarini izhor qilgani kP«ulgandilar. OK»rtada singan oyoqlari va barmoqlari shishib kkP«utgan toK»rtinchi oK»sha alfozda - magK»rur oK»tirardi. Endi uning yuzi ham gP«uzara boshlagan, ogK»riq sillasini quritgan edi, ammo u hali oK»zini tP«utik va bardam tutib turar, ogK»riq hali uni butkul P«ungolmagandi. Tanadagi yaralariga yopishib qolavP«urgach, uning ust-boshini P«uchib tashlashgan, yalongK»och payti u yana ham ozgK»in boK»lib koK»rinardi. Muxlislar uni tinmay olqishlashardi - ular hozir eng ulugK» san'atga voqif boK»lajaklaridan hayajonga tushgandilar; ularning koK»pchiligi oK»zlari bilan shiorlar yozilgan lavhalar, endigina uzilgan gullar koK»tarib olishgan, lavhalarda B«Biz sP«un bilan faxrlanamizB», B«SP«unga omad tilaymizB» dP«ugan yozuvlar koK»zga tashlanardi; gullar esa bir-biridan chiroyli edi - maydonda turfa rangdagi qoK»lbola gulzor paydo boK»lgandi.

Maydonga toK»rtta nazoratchi kirib kP«ulgach, gazP«utchilar shaqirlatib suratga tushira boshlashdi. Nazoratchilar tomoshabinlar hayqirigK»i ostida ishga kirishdilar: ular makumning yuzi maydonga yaxshiroq koK»rinib turishi uchun yurakni orqa tomondan chiqarib olishga qaror qildilar. Bittasi mahkumning qoK»lidan ushlab turgK»izdi va uni tomoshabinlarga qaratdi. Qolgan ikkitasi

This is not registered version of TotalDecConverter

um qo'ng'iray yoshan. Marbut qotib oK»tirar, arra suyaklarini kP»usib oK»tayotgandagina koK»zlarini yumib olar, yuzi qop-qora tP»ur aralash burishib kP»utar, biroq tP»uzda koK»zini ochar va oK»sha siniq tabassum bilan olomonga qarab jilmayib qoK»yardi. U xuddi shu lahzada ogK»riqdan bP»uhad lazzatlanayotganligi koK»rinib turardi - koK»zlari xushnudlikdan yiltillab kP»utgandi. OgK»riq uni nihoyat lazzatning oliy maqomiga olib chiqqandi - nazoratchilar yurakka tutash tomirlarni qaychilashar ekan, mahkumning yuzidagi tabassum yana ham ulugK»vorlashdi - shu soniyadagi lazzatni u qachondan bP»uri kutgan, mushtiq boK»lgan edi. U farogK»atning oliy choK»qqisida turib oK»zini tomosha qilayotganlarni bP»upisand kuzatib turar, oK»zi esa hamon lazzat diyorida parvoz qilardi. Boshqa mahkumlar ham oh-voh qilishni bas qilib, unga hasad bilan boqib turishar, tomoshabinlar esa B«OfarinB», B«QoyilB», B«Juda boplayaptiB», dP»uya hayqirishar, gazP»utchilar mahkumning yuzida paydo boK»lgan lazzat ifodasini tP»uzroq suratga olish uchun bir-biriga bir nimalar dP»ub baqirishardi. Orqada turgan nazoratchilardan bittasi bulkillab turgan yurakni qoK»liga olib, maydondagilarga koK»rsatganda olomon guvurlab yubordi. Eng soK»nggi nafasgacha mahkumning yuzidagi tabassum yoK»qolmadi, u qaltirayotgan, yuraksiz tanasini tik tutgancha hamon tabassum qilib turardi, toK»gK»rrogK»i, uning jonsiz yuzida tabassum qotib qolgan edi - u farogK»at quchogK»ida hamon parvoz qilar, oK»z san'atining aql bovar qilmas ulugK»vorligini koK»rsatish uchun uchishga chogK»langan burgutdP»uk shiddatli qiyofaga kirgandi. Uning tabassumi sP»ukin-asta soK»na boshladi. Tabassum soK»nishi bilan tana ham gupillab P»urga quladi. Bir dam sukut choK»kdi. SoK»ng birdan muxlislar tana ustiga yashnab turgan gullarini irgK»itdilar va ulugK» san'atga guvoh boK»lganlaridan quvonchlari ichiga sigK»may bir-birini quchoqlab kP»utdilar. MP»un ham gK»olib alfozda doK»stimni quchib oldim. Tana gullar ichida koK»rinmay qoldi. QoK»lida yurak bulkillayotgan nazoratchi bu ulugK» san'atkor oldida avval tiz choK»kdi, soK»ng yurakni ohista uning koK»kragi ustiga qoK»ydi. Shundagina biz ogK»riq-farogK»atidan soK»ng ham, oK»zimiz turgan zaminga tushmaganini angladik - u narigi yoqda, lazzat yurtida qolgan edi - uning jonsiz tanasi ham san'at asariga aylangan va yashnoq gullarga koK»milib yotardi.